म. ग्रं. सं. ठाणे
विषय ...११२५
सं. क्र. ...३६
१६०४

महात्मा गांधी

संकलित वाङ्मय

६

(१९०६–१९०७)

सत्यमेव जयते

REFBK-0013842

स लक प्रासङ्गि विभाग महाराष्ट्र राज्य-मुंबई

92682

[illegible] ग्रंथ संग्रहालय, [illegible]
[illegible] ३ [illegible] आरे [illegible]
[illegible] १२३ [illegible] २।७।५

३८९९९
२।७।६५
चरित्र
~~१२३५~~
१२३६

महात्मा गांधी

यांचे

संकलित वाङ्मय

६

१९०६–१९०७

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रत
अनुक्रम ३८९९९ वि: कादंबरी
क्रमांक १२३६ नों दि २।७।६५

REFBK-0013842

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
दा. क्र. ९३८४३

संचालक प्रसिद्धि विभाग महाराष्ट्र राज्य-मुंबई

जानेवारी २६, १९६४ (माघ ६, १८८५ भारतीय)

© नवजीवन ट्रस्ट, अहमदाबाद (गुजराथ)

नवजीवन ट्रस्ट अहमदाबाद यांच्या सौजन्ययुक्त मान्यतेने
म. गांधी वाङ्मय प्रकाशन समितीकरिता
संचालक, प्रसिद्धि विभाग, महाराष्ट्र सरकार, मुंबई-१
यांनी प्रकाशित केले.

साधी बांधणी) किंमत (कापडी बांधणी
रु. ५-५० रु. ६-५०

प्रस्तावना

गुजरातीमधून भाषांतरित केलेली पत्रे व लेख यांनी या खंडाचा बराचसा भाग व्यापलेला असून २० आक्टोबर १९०६ ते ३१ मे १९०७ पर्यंतचा काल यात आलेला आहे. गांधीजी व श्री. एच्. ओ. अली शिष्टाईसाठी साउथहाम्प्टन येथे येऊन उतरले तेव्हापासून या खंडास प्रारंभ होतो.

बोटीवर असताना देखील ट्रान्सवाल आशियाई कायदा दुरुस्ती वटहुकुमाविरुद्ध बाजू तयार करण्याच्या कामात गांधीजी मग्न होते. धक्क्यावर पाय ठेवल्यापासून ते इंग्लंड सोडीपर्यंत त्यांनी फार परिश्रम केले. न्याहरी आटोपली की लगेच हॉटेलातून बाहेर पडावयाचे आणि वजनदार व्यक्तींच्या गांठीभेटी घेत फिरावयाचे हा त्यांचा दैनंदिन कार्यक्रम बनला होता. संध्याकाळी परतल्यावर मध्यरात्र उलटून जाईपर्यंत ते लेखनिकाला टाचणे किंवा पत्रे सांगत बसत. पार्लमेंटचे सदस्य, भारतातून निवृत्त झालेले गव्हर्नर आणि मुलकी अधिकारी, वृत्तपत्रकार समाजकार्यकर्ते, यांच्या गाठी त्यांनी घेतल्या. भारताच्या आकाक्षांना ज्यांचा विरोध होता अशांनाही ते भेटले आणि त्यांच्या " साम्राज्य " विषयक भावनांना आवाहन करून दक्षिण आफ्रिकेमधील भारतीयांच्या गाऱ्हाण्यांबाबत त्यांची सहानुभूति मिळवण्यात ते यशस्वी झाले. मतभेदावर भर न देता मतैक्याची क्षेत्रे काढून त्यावर भर देण्याची त्यांची इतरत्र आढळून येणारी प्रवृत्ति त्यांनी येथेही अनुसरली. शिष्टमंडळाच्या वतीने पाठवावयाच्या निवेदनांचे व पत्रांचे मसुदेच नव्हे, " लिंकन्स-इन "मधील दक्षिण आफ्रिकन भारतीय विद्यार्थी, चिनी वकील, घाउक व्यापारी, इत्यादि अनेकांच्यातर्फे पाठवण्यात आलेल्या विज्ञप्त्यांचे मसुदेही त्यांनी तयार केले.

इंग्लंडमधील सार्वजनिक जीवनांत प्रतिष्ठा असलेल्या अनेक व्यक्तींची मते त्यांनी वळवली आणि " परिचायक शिष्टमंडळाची " संघटना उभी केली. त्यांनी जी निवेदने सादर केली आणि त्यांच्यामागे जो पाठिंबा उभा केला त्यांचा, निदान प्रारंभी तरी दोन्ही वसाहत मंत्र्यांवर प्रभाव पडला असावा. कारण ट्रान्सवाल वटहुकुमाचा अधिक विचार केल्यावाचून साम्राज्य सरकारला तो मंजूर करण्याचा सल्ला आपण देऊ शकणार नाही असा लॉर्ड एल्जिन यांनी निर्णय ठरविला.

इंग्लंडमधील आपल्या अल्प वास्तव्यात डॉ. ओल्डफील्ड, श्रीमती फ्रीथ आणि दक्षिण आफ्रिकेमधील आपल्या सहकाऱ्यांचे नातलग इत्यादि जुन्या मित्रांना भेटण्यासाठी गांधीजींनी आशियाई कायदा दुरुस्ती वटहुकुम व नाताळ कायदा ह्या

प्रकरणांत लक्ष गुंतलेले असतानाही वेळ काढला, रत्नम् पाथरेची राहाण्याची व शिक्षणाची सोय त्यांनी लावून दिली, श्री. अलींच्या औषधपाण्याची व्यवस्था केली; पण स्वतःच्या नाकाच्या व दातांच्या रोगावर उपचार करून घेण्यास मात्र त्यांना फुरसत मिळाली नाही.

शिष्टमंडळाने केलेले कार्य संघटित करण्यासाठी व पुढे काही प्रसंग उद्भवल्यास उपयोग व्हावा म्हणून दक्षिण आफ्रिका ब्रिटिश भारतीय समिति नामक एक कायमची संस्था त्यानी इंग्लंडात स्थापन केली. एल. डब्ल्यू. रिच हे तिचे चिटणीस होते.

शिष्टमंडळाच्या प्रयत्नांना यश मिळेल अशी आशा मनात बाळगून गांधीजी व श्री. अली १ डिसेंबर रोजी इंग्लंडहून निघाले आणि १८ डिसेंबरला केपटाउनला पोचले. प्रवासात असताना मदीरा येथे गांधीजींना दोन तारा मिळाल्या की वटहुकुमाला मंजुरी देण्याचे ब्रिटिश सरकारने स्थगित केले आहे. तथापि त्यांना झालेला आनंद अल्पजीवी ठरला. कारण ६ डिसेंबर रोजी ट्रान्सवालला स्वायत्तता बहाल करण्यात आली, आणि तेथे अधिकारावर आलेल्या नव्या सरकारने हा निंद्य वटहुकूम कायदा म्हणून पुन्हा प्रचलित केला. २२ मार्च रोजी घाईघाईने त्याची तिन्ही वाचने पूर्ण करण्यात आली व ९ मे रोजी त्याला साम्राज्यसरकारची अनुमती मिळाली. ही गोष्ट सर्वस्वी अनपेक्षित नव्हती. दक्षिण आफ्रिकेत पोहोचल्याक्षणीच गांधीजींनी परिस्थितीचे वास्तविक स्वरूप आणि भारतीयांनी घेतलेला निर्णय या दोहोंचेही स्मरण दक्षिण आफ्रिकेतील देशबांधवांना करून देण्याचे कार्य परत सुरू केले होते आणि जर अपमानास्पद असा तो वटहुकूम जारी झाला तर १९०६ च्या सप्टेंबरमध्ये संमत झालेल्या सुप्रसिद्ध चौथ्या ठरावाचे स्मरण ठेवून वटहुकुमापुढे माना न तुकविण्याचा आदेश देण्यास सुरुवात केली होती.

या काळात गांधीजींनी जे लिहिले व सांगितले ते बहुतेक आगामी लढ्याबद्दलच होते. भारतीयांमधील प्रतिकाराची भावना जागृत राहावी, त्यांची त्यागासाठी-जरूर तर तुरुंगात जाण्यासाठी तयारी असावी, म्हणून आपले सर्व बौद्धिक व नैतिक सामर्थ्य गांधीजींनी त्या वेळी खर्ची घातले. इंग्लंडमध्ये त्यांना पाहावयास सापडलेल्या सफ्रेजेट आंदोलनाचा त्यांनी केलेला उल्लेख त्यांच्या त्या वेळच्या मनःस्थितीचा सूचक आहे. ("स्त्रिया पुरुषी झाल्या तर पुरुष बायकी होतील का?" लेखांक ३५५)

याच काळात त्यांनी इंडियन ओपीनियनच्या गुजराथी स्तंभांतून नैतिकधर्म या सॉल्टरच्या ग्रंथातील काही प्रकरणे सारांशरूपाने दिली. सर्व नैतिक कर्मे ही स्वयंस्फूर्तीने व निरपेक्ष बुद्धीने केलेली असतात. सर्व नैतिक धर्म अपरिवर्तनीय असून ऐहिक कायद्यांच्या वरचे असतात, आणि सुसंवादी अशी क्रिया मागाहून होणार नसेल तर नैतिक कल्पना निरर्थक ठरतात असा बोध त्यांत होता. ही

प्रकरणे आणि भूतकालातल्या व वर्तमान काळच्या पराक्रमी कृत्यांचा गांधीजींनी केलेला निर्देश, यामुळे दक्षिण अफ्रिकेमधील भारतीयांच्या प्रतिष्ठेचा सांभाळ करण्याकरिता, गांधीजी जो लढा सुरू करण्याच्या बेतात होते त्याचा नैतिक आधार दृढतर बनण्यास मदत झाली- इंडियन ओपीनियनला पाठविलेल्या ऐतिहासिक महत्त्वाच्या पत्रामध्ये निःशस्त्र प्रतिकाराची प्रतिज्ञा स्वतः घेऊन त्यांनी लढ्याचा इशारा दिला. (श्री. गांधी यांनी घेतलेली प्रतिज्ञा, लेखांक ४४८)

भारतीयाचा दृष्टिकोन स्पष्ट करण्यासाठी आणि विरोधकांचे आरोप खोडून काढण्यासाठी गांधीजींनी वृत्तपत्राचा पूर्वी कधी केला नसेल इतका उपयोग करून घेतला. लढ्याची तयारी करीत असता ते तडजोडीची बोलणी करण्यासही सिद्ध होते. योग्य तडजोड व्हावी, आणि वसाहतकारांची सद्भावना इतक्या उशीराच्या प्रसंगीही जागृत व्हावी असे त्यांनी दि स्टार या वर्तमानपत्राला लिहिलेल्या पत्रात विनविले आहे. [लेखांक ४८४]

आपले वडील बंधु लक्ष्मीदास गांधी यांना लिहिलेल्या आपल्या एका पत्रात [लेखांक ४३८] आपली श्रद्धा व दृष्टिकोन यांचे सार गांधीजीनी सांगितले असून त्यांनी असेही जाहीर केले आहे की, " सारे प्राणिमात्र माझ्या स्वतःच्या कुटुंबांत मोडतात. " दरबान येथील महामेडन असोसिएशन [ले. २९६] पुढे केलेल्या भाषणात या खंडात संग्रहित केलेल्या विचारसरणीची पायाभूत कल्पनाच जणू ऐकावयास मिळते. " ईश्वर नेहमीच माझ्या पाठीशी आहे अशी माझी श्रद्धा आहे. तो कधीही मला सोडून जात नाही. तुम्ही देखील अशीच निष्ठा ठेवा. ईश्वर आपल्या पाठीशी आहे असे समजून नेहमी सत्याचा अवलंब करा. "

वाचकांस सूचना

पहिल्या खंडाच्या प्रस्तावनेत जी कारणे स्पष्ट करून सांगितली होती त्याच कारणांस्तव या खंडामध्ये समाविष्ट केलेले कागदपत्र गांधीजींचे आहेत असे मानण्यात आलेले आहे. अनेक अधिकाऱ्यांना पाठविलेले अर्ज व निवेदने, वर्तमानपत्रांकडे पाठविलेली पत्रे, सभांमधून मान्य झालेले ठराव आणि पार्लमेंटच्या सदस्यांसाठी तयार केलेले प्रश्न इत्यादींचा यात समावेश आहे. जेथे एखाद्या विषयाचा समावेश करण्यास्तव खास कारणे दिसून आली, तेथे आवश्यक वाटले तर तळटीपेत ती नमूद करण्यात आलेली आहेत. इंडियन ओपीनियनमध्ये गांधीजींनी सही न करता जे लेखन केले त्याबद्दल त्यांच्या आत्मचरित्रात्मक लिखाणांच्या सामान्य आधारावरून, सर्वश्री एच. एस. एल. पोलाक व छगनलाल गांधी या त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या मतावरून व इतर उपलब्ध पुराव्यावरून खात्री करून घेतलेली आहे.

इंग्रजी साहित्याचे पुनर्मुद्रण करीत असता ते मुळाबरहुकूम व्हावे यासाठी हरप्रयत्न केलेला आहे. सहज लक्षात येण्याजोगे मुद्रणदोष दूर केले आहेत आणि मुळात संक्षिप्तपणे वापरलेले शब्द पूर्ण स्वरूपात दिलेले आहेत. नावे व शब्द यांतील अक्षरे जेथे वेगवेगळीं दिसली तेथे ती तशीच ठेवली आहेत. गुजराथीचे भाषांतर करताना मुळातील विषय शक्य तितक्या यथार्थतेने अनुवादित व्हावा असा आमचा प्रयत्न आहे; मात्र तसे करताना इंग्रजीतील त्याची वाचनीयता बिघडू नये याची दक्षता घेतली आहे.

विषयाची तारीख जेथे उपलब्ध झाली तेथे ती उजव्या बाजूच्या वरच्या कोपऱ्यात नोंदलेली आहे. जेथे मुळात तारीख मिळाली नाही तेथे ती चौकटी कंसात अंदाजाने देऊन जरूर तेथे कारणेही नमूद केलेली आहेत. विषयाच्या शेवटी दिलेल्या तारखा व आधार हे त्या विषयाच्या प्रसिद्धीकरणाच्या वेळचे आहेत.

तिरक्या ठशात छापलेल्या प्रास्ताविक टीपा आणि संहितेमध्ये चौकटी कंसात घातलेला मजकूर संपादकांनी पुरविलेला आहे. मुळात जे गोल कंस होते ते तसेच ठेवलेले आहेत. गांधीजींनी उद्धृत केलेली अवतरणे अधिक रकाना सोडून छापली आहेत.

तळटीपेमध्ये पहिल्या खंडाचा केलेला निर्देश ऑगष्ट १९५८ च्या आवृत्तीचा आहे. आत्मकथा अथवा दक्षिण आफ्रिकेतील सत्य व सत्याग्रह या बाबतच्या माझ्या प्रयोगांची कथा, या ग्रंथांच्या निर्देशात फक्त त्या ग्रंथातील खंड व प्रकरण यांचाच

उल्लेख केलेला आहे. वेगवेगळ्या अवृत्तीमधील पृष्ठांक भिन्न असल्यामुळे असे करावे लागले.

मूळ मजकुरातील विधानांच्या पुराव्यासाठी योजलेल्या संकेत चिन्हांचा खुलासा खालीलप्रमाणे समजावा.

एस. एन. = साबरमती संग्रहालय, येथील उपलब्ध कागद्पत्रे.

जी. एन. = गांधीस्मारक निधी आणि संग्रहालय नवी दिल्ली येथील उपलब्ध होणारे कागदपत्र.

सी. डब्ल्यू. = म. गांधीजींचे "संकलित समग्र ग्रंथ" [कलेक्टेड वर्क्स] यांनी मिळविलेले कागदपत्र.

सी. एस. ओ. = वसाहत सेक्रेटरींचे ऑफिस.

सी. ओ. = वसाहत ऑफिस

एलटी. जी. अथवा

एल. जी. = लेफ्टनंट गव्हर्नर.

या ग्रंथात येऊन गेलेल्या (मजकुराचे) आधार आणि कालक्रम यांची यादी शेवटी जोडलेली आहे.

आभार

अहमदाबादमधील साबरमती आश्रम संरक्षण व स्मारक ट्रस्ट आणि संग्रहालय, गुजराथ विद्यापीठ ग्रंथालय तसेच नवजीवन ट्रस्ट; नव्या दिल्लीतील गांधी स्मारक निधी व संग्रहालय, त्याचप्रमाणे ऑल इंडिया काँग्रेस–कमिटीचे ग्रंथालय; पुणे येथील सर्व्हंटस ऑफ इंडिया सोसायटी; लंडनमधील वसाहत कचेरीची व इंडिया ऑफिस यांची ग्रंथालये; दरबानची फीनिक्स वसाहत; प्रिटोरिया येथील प्रिटोरिया दप्तर; क्रूगर्सडॉर्पचे टॉऊन कौन्सिल; महात्मा ग्रंथाचे प्रकाशक श्री. डी. जी. तेंडुलकर; अहमदाबादचे श्री. छगनलाल गांधी; मुंबईचे श्री. अरुण गांधी; त्याचप्रमाणे इंडियन ओपीनियन, इंडिया, दी मॉर्निंग लीडर, दी नाताळ ॲडव्हर्टा-यझर, दी नाताळ मर्क्युरी, दि रँड डेलीमेल, दी स्टार, साऊथ आफ्रिका, दि टाइम्स, दि ट्रान्सवॉल लीडर व दी ट्रिब्यून यांचे या खंडातील साधनांबद्दल आम्ही ऋणी आहोत.

नव्या दिल्लीतील गांधी स्मारक संग्रहालय, इंडियन कौन्सिल ऑफ वर्ल्ड अफेअर्स, ब्रिटिश कौन्सिलचे ग्रंथालय, मध्यवर्ती सचिवालयाचे ग्रंथालय, आणि युनायटेड स्टेट्स इन्फर्मेशन सर्व्हिसचे ग्रंथालय; अहमदाबादमधील साबरमती संग्रहालय; जोहानेसबर्गचे सार्वजनिक वाचनालय; लंडनच्या ब्रिटिश म्युझियमचे ग्रंथालय; आणि कलकत्ता येथील नॅशनल लायब्ररीचे ग्रंथपाल यांचे आम्ही संशोधन व संदर्भ याकरता उपलब्ध करून दिलेल्या सोयीसाठी आभार मानीत आहो.

अनुक्रमणिका

कलम	विषय		
	प्रस्तावना		
	वाचकांस सूचना		
	आभार		
१.	‘ट्रिब्यून’ ला दिलेली मुलाखत.	(२०-१०-१९०६)	१
२.	‘मॉर्निंग लीडर’ ला दिलेली मुलाखत	(२०-१०-१९०६)	२
३.	‘दि टाईम्स’ ला लिहिलेले पत्र	(२२-१०-१९०६)	५
४.	एफ्. मॅकारनेस यांना पत्र	(२४-१०-१९०६)	८
५.	“साउथ आफ्रिका” पत्रास मुलाखत	(२५-१०-१९०६)	९
६.	सर मंचरजी भावनगरी यांना तार	(२५-१०-१९०६)	१३
७.	सर जॉर्ज बर्डवुड यांना तार	(२५-१०-१९०६)	१४
८.	अमीर अलींना तार	(२५-१०-१९०६)	१५
९.	एस. एम्. मंगा यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	१६
१०.	जे. एच. पोलक यांना पत्र	(२५--१०-१९०६)	१६
११.	ए. एच. गुल यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	१७
१२.	एल. एम. जेम्स यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	१८
१३.	सर जॉर्ज बर्डवुड यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	१९
१४.	श्री. एल. डब्ल्यू. रिच यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	२०
१५.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	२१
१६.	सर मंचरजी भावनगरी यांना पत्र	(२५-१०-१९०६)	२२
१७.	जी. जे. ॲडम यांना पत्र	(२६-१०-१९०६)	२३
१८.	एच. एस. एल. पोलक यांना पत्र	(२६-१०-१९०६)	२३
१९.	ए. एच. वेस्ट यांस पत्र	(२६-१०-१९०६)	२८
२०.	छगनलाल गांधी यांस पत्र	(२६-१०-१९०६)	२९
२१.	सर हेनरी कॉटन यांना पत्र	(२६-१०-१९०६)	३०
२२.	डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(२६-१०-१९०६)	३१

२३. एल. डब्ल्यू. रिच यांस पत्र	(२६–१०–१९०६)	३२
२४. प्राध्यापक परमानंद यांस पत्र	(२६–१०–१९०६)	३३
२५. एच. ओ. अली यांस पत्र	(२६–१०–१९०६)	३४
२६. युक लिन ल्यू यांस पत्र	(२६–१०–१९०६)	३६
२७. शिष्टमंडळाचा प्रवास–४	(२६–१०–१९०६)	३६
२८. उक्तीपेक्षा प्रत्यक्ष कृति हवी	(२६–१०–१९०६)	३९
२९. लॉर्ड एल्जिन यांना लिहिलेल्या पत्राचा मसुदा	(२७–१०–१९०६)	४१
३०. रायटरच्या प्रतिनिधीला दिलेली मुलाखत	(२७–१०–१९०६)	४२
३१. एच. ओ. अली यांस पत्र	(२७–१०–१९०६)	४३
३२. डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(२७–१०–१९०६)	४५
३३. जे. सी. मुकर्जी यांस पत्र	(२७–१०–१९०६)	४६
३४. एफ. मॅकारनेस यांस पत्र	(२७–१०–१९०६)	४७
३५. एस. कृष्णवर्मा यांस पत्र	(२९–१०–१९०६)	४७
३६. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणिसांस पत्र	(२९–१०–१९०६)	४८
३७. श्री. एफ. एच. ब्राउन यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	४९
३८. श्री. जे. सी. मुकर्जी यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५०
३९. जे. रॉयप्पन यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५१
४०. एम्. एन्. डॉक्टर यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५१
४१. लॉर्ड रे यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५२
४२. एच. ओ. अली यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५३
४३. जे. एच. पोलक यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५३
४४. डब्ल्यु. पी. ब्राइल्स यांना पत्र	(३०–१०–१९०६)	५४
४५. ए. मर्सर यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५५
४६. श्रीमती एस. वॅल्टन यांस पत्र	(३०–१०–१९०६)	५५
४७. लॉर्ड एल्जिन यांस लिहिलेल्या पत्राचा मसुदा	(३०–१०–१९०६)	५६
४८. परिपत्रक	(३१–१०–१९०६)	५७
४९. प्राध्यापक परमानंद यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	५८
५०. लॉर्ड स्टॅन्ले यांना पत्र	(३१–१०–१९०६)	५८
५१. एफ. एच. ब्राउन यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	५९
५२. लॉर्ड एल्जिन यांना सादर करण्यातआलेले निवेदन	(३१–१०–१९०६)	५९
५३. जी. ग्रॉडफ्रे यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	७१
५४. एच. रोज मॅकेन्झी यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	७२
५५. डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	७३
५६. युक लिन ल्यू यांस पत्र	(३१–१०–१९०६)	७४

५७. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (३१-१०-१९०६) ७४
५८. कुमारी ए. पायवेल यांस पत्र (३१-१०-१९०६) ७५
५९. एच. ओ. अली यांस पत्र (३१-१०-१९०६) ७६
६०. चिनी वकिलाकडे पाठविण्याच्या निवेदनाचा मसुदा (३१-१०-१९०६) ७७
६१. 'साउथ आफ्रिका' ला दिलेली मुलाखत (१-११-१९०६) ७९
६२. सर चार्ल्स श्वान यांस पत्र (१-११-१९०६) ८२
६३. एच. कॉक्स यांस पत्र (१-११-१९०६) ८३
६४. अमीर अली यांस पत्र (१-११-१९०६) ८४
६५. परिपत्रक (२-११-१९०६) ८५
६६. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणिसांस पत्र (२-११-१९०६) ८५
६७. एच. एस. एल. पोलक यांस पत्र (२-११-१९०६) ८६
६८. एच. कालेनबाक यांस पत्र (२-११-१९०६) ८७
६९. ए. एच. वेस्ट यांस पत्र (२-११-१९०६) ८८
७०. डब्ल्यू. जे. मॅकिन्टायर यांस पत्र (२-११-१९०६) ८८
७१. जे. सी. मुकर्जी यांस पत्र (२-११-१९०६) ८९
७२. जी. जे. अॅडम यांस पत्र (२-११-१९०६) ९०
७३. एच. कॉक्स यांस पत्र (२-११-१९०६) ९०
७४. श्रीमती एस. वॅल्टन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९१
७५. कुमारी ई. लॉसन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९१
७६. जे. सी. गिबसन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९२
७७. एस. हॉलिक यांस पत्र (२-११-१९०६) ९३
७८. एच. ब्रिसिक्स यांस पत्र (२-११-१९०६) ९३
७९. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (२-११-१९०६) ९४
८०. टी. एच थॉर्न्टन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९५
८१. जे. एच. पोलक यांस पत्र (२-११-१९०६) ९६
८२. मेसर्स ए. बोनर यांस पत्र (२-११-१९०६) ९८
८३. सर हेनरी कॉटन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९८
८४. सर हेनरी कॉटन यांस पत्र (२-११-१९०६) ९९
८५. डब्ल्यू ए. वॅलेस यांस पत्र (२-११-१९०६) १००
८६. युक लिन ल्यू यांस पत्र (२-११-१९०६) १००
८७. ए. एच. स्कॉट यांस पत्र (२-११-१९०६) १०१
८८. लॉर्ड जॉर्ज हॅमिल्टन यांस पत्र (२-११-१९०६) १०२
८९. बालवयातील धूम्रपान (३-११-१९०६) १०२
९०. लॉर्ड एल्जिन यांस निवेदन (३-११-१९०६) १०३

९१. ए. डब्ल्यू अॅरॅथून यांस पत्र	(३-११-१९०६)	१०६
९२. एफ. एच. ब्राउन यांना पत्र	(३-११-१९०६)	१०६
९३. नाताळ बँकेच्या मॅनेजरला पत्र	(३-११-१९०६)	१०७
९४. ए. कार्टराईट यांना पत्र	(३-११-१९०६)	१०७
९५. सर चार्लस डिल्के यांना पत्र	(३-११-१९०६)	१०८
९६. सर लेपेल ग्रिफिन यांना पत्र	(३-११-१९०६)	१०९
९७. टी. एच. थॉर्न्टन यांना पत्र	(३-११-१९०६)	१०९
९८. शिष्टमंडळाचा जलप्रवास–५	(३-११-१९०६)	११०
९९. हाऊस ऑफ कॉमन्समधील सभेचे परिपत्रक	(५-११-१९०६)	११४
१००. जे. किचिन यांना पत्र	(५-११-१९०६)	११५
१०१. अमीरअली यांना पत्र	(५-११-१९०६)	११६
१०२. श्री. जी. जे. अॅडम यांना पत्र	(५-११-१९०६)	११६
१०३. श्री. जी. वालपोल यांना पत्र	(५-११-१९०६)	११७
१०४. सेन्ट एडमंड हॉस्पिटलच्या प्रमुख परिचारिकेस पत्र	(५-११-१९०६)	११७
१०५. 'दि टाईम्स' च्या संपादकास पत्र	(५-११-१९०६)	११८
१०६. श्री. जी. जे. अॅडम यांस पत्र	(५-११-१९०६)	११८
१०७. लॉर्ड एल्जिन यांना पत्र	(५-११-१९०६)	११९
१०८. श्री. ए. कार्टराइट यांना पत्र	(५-११-१९०६)	१२०
१०९. श्री. एफ. एच. ब्राऊन यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२१
११०. सर चार्लस डिल्के यांस पत्र	(६-११-१९०६)	१२२
१११. मेसर्स ए. बोनर यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२२
११२. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(६-११-१९०६)	१२३
११३. जे. डी. रीस यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२४
११४. डॉक्टर जे. ओल्डफील्ड यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२८
११५. कु. ई. रोझेनबर्ग यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२८
११६. जे. रॉयप्पन यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१२९
११७. ए. कार्टराईट यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१३०
११८. एस. हॉलिक यांना पत्र	(६-११-१९०६)	१३१
११९. प्रास्ताविक पत्र (कव्हरिंग लेटर)	(६-११-१९०६)	१३१
१२०. सर चार्लस श्वान यांना पत्र	(७-११-१९०६)	१३२
१२१. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांना प	(७-११-१९०६)	१३३
१२२. सर विल्यम वेडरबर्न यांना पत्र	(७-११-१९०६)	१३४
१२३. जे. एच. पोलक यांना पत्र	(७-११-१९०६)	१३५

१२४.	हाऊस ऑफ कॉमन्समधील सभा	(७-११-१९०६)	१३६
१२५.	लॉर्ड एल्जिन यांना पाठवलेल्या अर्जाचा मसुदा	(८-११-१९०६)	१३७
१२६.	ट्रान्सवालमधील ब्रिटिश भारतीय लोक	(८-११-१९०६)	१३८
१२७.	एस. डिब्बींना पत्र	(८-११-१९०६)	१४१
१२८.	लॉर्ड एल्जिनना निवेदन	(८-११-१९०६)	१४२
१२९.	एस. हॉलिक यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१४५
१३०.	लॉर्ड एल्जिनना भेटणारे शिष्टमंडळ	(८-११-१९०६)	१४६
१३१.	लॉर्ड एल्जिनच्या खाजगी चिटणिसांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६३
१३२.	श्रीमती जी. ब्लेअर यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६४
१३३.	श्रीमती फ्रीथ यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६४
१३४.	श्रीमती बार्नेस यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६५
१३५.	बार्नेस यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६६
१३६.	सर रिचर्ड सालोमन यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६६
१३७.	मेसर्स कॅमेरॉन, क्रिम आणि कं. यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६७
१३८.	डब्ल्यू. टी. स्टेड यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६८
१३९.	एस. हॉलिक यांना पत्र	(८-११-१९०६)	१६९
१४०.	सर चार्ल्स डिल्के यांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७०
१४१.	सर मंचरजी भावनगरी यांस पत्र	(९-११-१९०६)	१७०
१४२.	मोर्ले यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७१
१४३.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७२
१४४.	एच. एस. एल. पोलक यांस पत्र	(९-११-१९०६)	१७३
१४५.	जे. किचिन यांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७५
१४६.	सर विल्यम वेडरबर्न यांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७६
१४७.	डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांना पत्र	(९-११-१९०६)	१७६
१४८.	शिष्टमंडळाची टिपणे - १	(९-११-१९०६)	१७७
१४९.	एस. एम. मंगा यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८१
१५०.	सर हेनरी कॉटन यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८२
१५१.	ए. एच. वेस्ट यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८३
१५२.	जे. डब्ल्यू. मॅक्लिटायर यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८४
१५३.	ओ. एच. ए. जोहरी यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८४
१५४.	ए. कादीर यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८६
१५५.	डब्ल्यू. जे. वेस्ट यांना पत्र	(१०-११-१९०६)	१८७
१५६.	मेसर्स वुलगर आणि रॉबर्ट्स यांना पत्र	(१२-११-१९०६)	१८८
१५७.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खासगी चिटणीसांना पत्र	(१२-११-१९०६)	१८९

१५८.	‘दि टाईम्स’ पत्राला पत्र	(१२–११–१९०६)	१९०
१५९.	सर लेपेल ग्रिफिन यांना पत्र	(१२–११–१९०६)	१९३
१६०.	एच. कॉक्स यांना पत्र	(१२–११–१९०६)	१९४
१६१.	सर मंचरजी भावनगरी यांना पत्र	(१२–११–१९०६)	१९४
१६२.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र	(१२–११–१९०६)	१९५
१६३.	सर हेनरी कॉटन यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९६
१६४.	सर हेनरी कॉटन यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९७
१६५.	एल. एम. जेम्स यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९८
१६६.	लॉर्ड स्टॅन्ले यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९८
१६७.	बी. हॉलंड यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९९
१६८.	डब्ल्यु एच. ॲरॅथून यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	१९९
१६९.	टी. मॉरिसन यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२००
१७०.	सर जॉर्ज बर्डवुड यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२०१
१७१.	सी. एफ. कूपर यांना पत्र	(१३–११–१९०६)	२०१
१७२.	मोर्ले यांच्या खासगी चिटणीसांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२०२
१७३.	श्रीमती जी. ब्लेअर यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२०३
१७४.	कु. एफ. विंटरबॉटम यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२०३
१७५.	डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(१३–११–१९०६)	२०४
१७६.	‘दि टाईम्सला’ पाठवावयाच्या पत्राचा मसुदा	(१३–११–१९०६)	२०५
१७७.	श्रीमती फ्रीथ यांस पत्र	(१४–११–१९०६)	२०६
१७८.	जे. सी. मुकर्जी यांस पत्र	(१४–११–१९०६)	२०७
१७९.	श्रीयुत एस. हॉलिक यांस पत्र	(१४–११–१९०६)	२०८
१८०.	सर रिचर्ड सालोमन यांस पत्र	(१४–११–१९०६)	२०८
१८१.	विन्स्टन चर्चिल यांस पत्र	(१५–११–१९०६)	२०९
१८२.	एच. रोज मॅकेन्झी यांस पत्र	(१५–११–१९०६)	२०९
१८३.	डब्ल्यू. ए. वॉलेस यांस पत्र	(१५–११–१९०६)	२१०
१८४.	टी. जे. वेनेट यांस पत्र	(१५–११–१९९६)	२११
१८५.	श्री. दादाभाई नौरोजी यांना पत्र.	(१६–११–१९०६)	२१२
१८६.	‘दि टाईम्स’ ला लिहिलेले पत्र	(१६–११–१९०६)	२१३
१८७.	टी. मॉरिसन यांस पत्र	(१६–११–१९०६)	२१५
१८८.	मेसर्स ए. बोनर यांस पत्र	(१६–११–१९०६)	२१५
१८९.	श्रीमती एस. वॅल्टन यांस पत्र	(१६–११–१९०६)	२१६
१९०.	डब्ल्यु टी. स्टेड यांस पत्र	(१६–११–१९०६)	२१७
१९१.	एच. एल. एस. पोलक यांस पत्र	(१६–११–१९०६)	२१८

१९२. श्री. टी. जे. बेनेट यांस पत्र (१६–११–१ २२०
१९३. श्री. बी. हॉलंड यांस पत्र (१६–११–१ २२१
१९४. ‘ साऊथ आफ्रिका ’ या पत्रास मुलाखत (१६–११–१ २२२
१९५. लंडन इंडियन सोसायटी येथील सभा (१६–११–१ २२३
१९६. पॅन-इस्लामिक सोसायटी (१६–११–१९ २२६
१९७. पार्लमेंटच्या सभासदांसाठी प्रश्नांचे मसुदे (१७–११–१९ २२८
१९८. मेसर्स बुल्गार अँड रॉबर्ट्स यांना पत्र (१७–११–१९ २२९
१९९. इंडियन नॅशनल काँग्रेसच्या ब्रिटिश कमिटीस पत्र (१७–११–१९ २३०
२००. श्री. दादाभाई नौरोजी यांना पत्र (१७–११–१९ २३०
२०१. एंपायर टाईपरायटिंग कंपनीस पत्र (१७–११–१९ २३१
२०२. एच. ई. ए. कॉटन यांना पत्र (१७–११–१९ २३२
२०३. कौन्टी स्कूलच्या चिटणीसांना पत्र (१७–११–१९ २३३
२०४. जे. डी. रीस यांना पत्र (१७–११–१९ २३४
२०५. सर हेनरी कॉटन यांस पत्र (१७–११–१९ २३४
२०६. जी. जे. अ‍ॅडम यांना पत्र (१७–११–१९ २३५
२०७. शिष्टमंडळाची टिपणे– २ (१७–११–१९ २३५
२०८. मोर्ले यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र (२०–११–१९ २३८
२०९. जे. डी. रीस यांना पत्र (२०–११–१९ २४०
२१०. मेसर्स बुल्गार अँड रॉबर्ट्स यांना पत्र (२०–११–१९ २४०
२११. डब्ल्यू अ‍ॅरॅथून यांना पत्र (२०–११–१९ २४१
२१२. सर वॉल्टर लॉरेन्स यांना पत्र (२०–११–१ २४२
२१३. एम्पायर टाईपरायटिंग कंपनीस पत्र (२०–११–१९ २४२
२१४. क्लेमेंटस प्रिंटिंग वर्क्स यांना पत्र (२०–११–१९ २४३
२१५. मुख्याध्यापक, कौंटी स्कूल यांना पत्र (२०–११–१९ २४४
२१६. सर विल्यम मार्क्बी यांना पत्र (२०–११–१९ २४४
२१७. ए. जे. बालफोर यांच्या चिटणीसांस पत्र (२०–११–१९ २४५
२१८. लॉर्ड मिल्नर यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (२०–११–१९ २४६
२१९. लॉर्ड रे यांना पत्र (२०–११–१९ २४६
२२०. डब्ल्यू चर्चिल यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (२०–११–१९ २४७
२२१. ए. लिटल्टन यांना पत्र (२०–११–१ २४८
२२२. मेसर्स आर्चिबाल्ड अँड कॉन्स्टेबल अँड कं. (२०–११–१९ २४८
२२३. सर मंचरजी भावनगरी यांस पत्र (२०–११–१ २४९
२२४. सर चार्ल्स डिल्के यांना पत्र (२०–११–१ २५
२२५. सर जॉर्ज बर्डवुड यांना पत्र (२०–११–१९ २५

२२६.	"साऊथ आफ्रिका" च्या संपादकांना पत्र	(२०–११–१९०६)	२५१
२२७.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(२०–११–१९०६)	२५१
२२८.	लॉर्ड स्टॅन्ले यांना पत्र	(२०–११–१९०६)	२५९
२२९.	ए. जे. बालफोर यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२५९
२३०.	चर्चिल यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६०
२३१.	नॅशनल लिबरल क्लबच्या चिटणीसांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६०
२३२.	जी. डब्ल्यू. एम्. ग्रिग यांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६१
२३३.	एच. ब्राउन यांना पत्र	(२१–११–१९०६)	२६१
२३४.	रेमिंग्टन टाइपराइटर कंपनीस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६२
२३५.	सर रोपर लेथब्रिज यांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६३
२३६.	एस. हॉलिक यांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६३
२३७.	भारतीय राष्ट्रसभेच्या ब्रिटिश समितीस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६४
२३८.	एच. इ. ए. कॉटन यांस पत्र	(२१–११–१९०६)	२६४
२३९.	मोर्ले यांचेकडे शिष्टमंडळ	(२२–११–१९०६)	२६५
२४०.	"साऊथ आफ्रिका" नियतकालिकास पत्र	(२२–११–१९०६)	२७९
२४१.	टी. मॉरिसन यांस पत्र	(२२–११–१९०६)	२८०
२४२.	कुमारी ए. एच. स्मिथ यांस पत्र	(२२–११–१९०६)	२८१
२४३.	एम. एन. डॉक्टर यांना पत्र	(२२–११–१९०६)	२८२
२४४.	कुमारी ई. जे. बेक यांस पत्र	(२२–११–१९०६)	२८२
२४५.	शिष्टमंडळाची टाचणे–३	(२३–११–१९०६)	२८३
२४६.	मोर्ले यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(२३–११–१९०६)	२८६
२४७.	डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(२३–११–१९०६)	२८७
२४८.	लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र	(२४–११–१९०६)	२८८
२४९.	सी. हे यांना पत्र	(२४–११–१९०६)	२९०
२५०.	लॉर्ड रे यांस पत्र	(२४–११–१९०६)	२९१
२५१.	डॉ. जे. ओल्डफील्ड यांस पत्र	(२४–११–१९०६)	२९३
२५२.	मोर्ले यांच्या खाजगी चिटणीसांना पत्र	(२४–११–१९०६)	२९४
२५३.	सर विल्यम मार्क्बी यांस पत्र	(२६–११–१९०६)	२९५
२५४.	टी. मॉरिसन यांस पत्र	(२६–११–१९०६)	२९६
२५५.	सर इव्हॅन्स गॉर्डन यांस पत्र	(२६–११–१९०६)	२९७
२५६.	रोपर लेथब्रिज यांस पत्र	(२६–११–१९०६)	२९७
२५७.	परिपत्रक	(२६–११–१९०६)	२९८
२५८.	ईस्ट इंडिया असोसिएशनमधील भाषण	(२६–११–१९०६)	२९९
२५९.	कुमारी ई. जे. बेक यांस पत्र.	(२७–११–१९०६)	३००

२६०. सर जॉर्ज बर्डवुड यांस पत्र (२७–११–१९०६) ३०१
२६१. लॉर्ड हॅरिस यांना पत्र (२७–११–१९०६) ३०२
२६२. सर मंचरजी भावनगरी यांस पत्र (२७–११–१९०६) ३०३
२६३. बी. हॉलंड यांस पत्र (२७–११–१९०६) ३०४
२६४. कु. ई. लॉसन यांस शिफारसपत्र (२७–११–१९०६) ३०४
२६५. कुमारी ए. एच. स्मिथ यांस पत्र (२७–११–१९०६) ३०५
२६६. चर्चिल यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (२७–११–१९०६) ३०६
२६७. भारतीय राष्ट्रसभेच्या ब्रिटिश कमिटीला लिहिलेले पत्र (२७–११–१९०६) ३०७
२६८. टी. जे. बेनेट यांस पत्र (२८–११–१९०६) ३०८
२६९. एफ. एच. ब्राउन यांस पत्र (२८–११–१९०६) ३०८
२७०. ए. एच. गूल यांस पत्र (२८–११–१९०६) ३०९
२७१. लॉर्ड स्टॅन्ले यांस पत्र (२८–११–१९०६) ३०९
२७२. सर लेपेल ग्रिफिन यांस पत्र (२८–११–१९०६) ३१०
२७३. लंडनच्या निरोप समारंभाच्या वेळचें भाषण (२९–१२–१९०६) ३१०
२७४. सर रेमंड वेस्ट यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१३
२७५. लॉर्ड रे यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१४
२७६. सी. एच. वॅंग यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१५
२७७. डी. जी. पानसे यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१५
२७८. कुमारी ई. लॉसन यांना पत्र (२९–११–१९०६) ३१६
२७९. कुमारी ई. जे. बेक यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१६
२८०. जे. एच. पोलक यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१७
२८१. एस. जे. मीने यांस पत्र (२९–११–१९०६) ३१८
२८२. वृत्तपत्रांसाठी निवेदन (३०–११–१९०६) ३१९
२८३. लॉर्ड एल्जिन यांच्या खाजगी चिटणीसांस पत्र (१–१२–१९०६) ३२१
२८४. प्राध्यापक गोखले यांस पत्र (३–१२–१९०६) ३२४
२८५. ईस्ट इंडिया असोसिएशनमधील रिच यांचे भाषण (२०–१२–१९०६ पूर्वी) ३२५
२८६. शिष्टमंडळाची टिपणे-४ (२०–१२–१९०६ पूर्वी) ३२७
२८७. शिष्टमंडळाचे आभार (२०–१२–१९०६) ३३१
२८८. स्वागताच्या सभेतील ठराव (२३–१२–१९०६) ३३१
२८९. सत्कारप्रसंगी केलेले भाषण (२६–१२–१९०६) ३३२
२९०. वेरूलम येथील मानपत्रास उत्तर (२९–१२–१९०६) ३३३
२९१. एस. बी. आय. कमिटीला तार (२९–१२–१९०६) ३३३